

In elk lokaal een vreemde taal?

Vorig jaar november verscheen, gecoördineerd door Erik Kwakernaak, voor het eerst weer sinds jaren een themanummer van *Levende Talen Magazine*, gewijd aan het onderwerp 'Woordenschat'. De redactie zet ditmaal deze verjongde traditie voort met het thema 'Tweetalig onderwijs'.

De term 'tweetalig onderwijs' (tto) roept velerlei associaties op: versterkt talenonderwijs, vroeg vreemdetalenonderwijs (vvt), immersie- of onderdompelingsonderwijs, *Content and Language Integrated Learning* (CLIL). Dit nummer heeft tot doel om de lezer wegwijs te maken in deze zich snel ontwikkelende materie.

Gebaseerd op zijn recente oratie als hoogleraar Tweetalig Onderwijs aan de Universiteit Utrecht geeft Rick de Graaff inzicht in de vraag hoe tto en CLIL zich tot elkaar verhouden, en waarom CLIL een inspirerende didactiek is voor alle taal- en vakdocenten, binnen én buiten het tto. Vervolgens laat Emma de Rijk werkers in de CLIL-praktijk aan het woord over hun 'drive' en hun ervaringen. Marianne Bodde schetst wat er gebeuren moet om de aansluiting tussen het vak Engels in primair en voortgezet onderwijs in goede banen te leiden, nu ook op steeds meer basisscholen meer en vroeger Engels wordt aangeboden. Ten slotte praten Pernelle Lorette en Laurence Mettewie ons bij over tweetalig onderwijs bij de zuiderburen, meer in het bijzonder in Wallonië: daar wordt op honderden scholen tweetalig onderwijs in het Nederlands gegeven aan Franstalige leerlingen. Verderop in dit nummer presenteert Onno van Wilgenburg met zijn collega's van het Europees

Platform een overzicht van recente projecten en ontwikkelingen om het tweetalig onderwijs en het vroeg vreemdetalenonderwijs verder te versterken.

De redactie is zich ervan bewust dat streven naar volledigheid een vergeefse onderneming is, maar we verwijzen graag naar andere bronnen, bijvoorbeeld als het gaat om info over andere talen dan het Engels. Dat er in ons land ook voor andere talen het een en ander gebeurt, is te lezen in het handzame boekje *Frans en Duits in de basisschool en de aansluiting op het voortgezet onderwijs* (Europees Platform, 2013). Daarin wordt getoond hoe kinderen in Zuid-Limburg – grenzend aan twee taalgebieden – op jonge leeftijd Duits en Frans leren. Niet verheeld wordt dat er praktische problemen opdoemen, maar oplossingen daarvoor worden ook genoemd.

In de artikelen wordt verwezen naar vele gedrukte en digitale bronnen waarin talloze aspecten van tweetalig onderwijs nog verder worden uitgediept. Vanuit de Vlaamse CLIL-praktijk bevelen we een praktisch boekje aan dat Leuvense collega's dit jaar publiceerden: *Je vak in een vreemde taal? Wegwijzers voor de CLIL-onderwijspraktijk* (Leuven/Den Haag: Acco), met niet alleen voorbeelden voor de Engelstalige onderwijspraktijk, maar ook voor de Franstalige en de Duitstalige. De redactie hoopt ook dat dit themanummer de discussie helpt aanwakkeren over vormen van tweetalig onderwijs met Frans, Duits of andere talen op de Nederlandse scholen. ■

Arie Hoeflaak & Rick de Graaff
Samenstellers

Foto: Anda van Riet

TAAL OM TE LEREN iedere docent een CLIL-docent

Tweetalig onderwijs (tto) is bezig aan een opmars in Nederland. Maar wat houdt tto nu eigenlijk in? En wat is het verschil met de andere veelgehoorde afkorting CLIL? In dit artikel geeft Rick de Graaff, hoogleraar Tweetalig Onderwijs, antwoord op deze vragen. Het artikel is gebaseerd op zijn oratie, uitgesproken bij de aanvaarding van de leeropdracht 'Tweetalig Onderwijs' aan de Universiteit Utrecht op donderdag 3 oktober 2013. De volledige oratie is te vinden op <<http://tiny.cc/ltn-rdg>>.

RICK DE GRAAFF

Tto zit in de lift. In Nederland zijn er op dit moment 123 scholen voor tweetalig onderwijs. Die bieden 115 tweetalige programma's aan op vwo-niveau, 45 op havo-

niveau, en 22 op vmbo-niveau. Dat wil zeggen dat van de vwo's ongeveer 1 op de 5 een tweetalige stroom aanbiedt, meestal naast een reguliere stroom.

Op tweetalige scholen is een tweede taal de voertaal in een substantieel deel van het programma: op het

Leerlingen in het tweetalig vwo ontwikkelen zich sneller op woordenschat en schrijfvaardigheid vergeleken met leerlingen uit het reguliere vwo

havo en vwo minimaal 50 procent in de onderbouw, en zo'n 25 procent in de bovenbouw. In Nederland gaat dat in vrijwel alle gevallen om Engels; enkele scholen in de grensstreek gebruiken Duits als voertaal. Tweetalige scholen streven ernaar om leerlingen een hoger taalvaardigheidsniveau in de doeltaal te laten bereiken, zonder dat dit ten koste gaat van de vakinhoud of van het Nederlands, en om tegelijkertijd het onderwijs een internationale en interculturele dimensie te geven. De praktijk wijst uit dat dit werkt: leerlingen op deze scholen bereiken een hoog taalvaardigheidsniveau Engels, en hun examenresultaten voor de andere vakken en voor Nederlands zijn minstens zo goed als die van andere leerlingen. Dit weten we uit de visitaties die iedere paar jaar bij alle tweetalige scholen afgelegd worden, in opdracht van het Landelijk TTO Netwerk.

De didactiek waarop het tweetalig onderwijs (tto) gebaseerd is, heet CLIL: *Content and Language Integrated Learning*. Laten we eens kijken naar de veelgebruikte definitie van Coyle, Hood en Marsh (2010, p. 1):

Content and Language Integrated Learning is a dual-focused educational approach in which an additional language is used for the learning and teaching of both content and language. That is, in the teaching and learning process, there is a focus not only on content, and not only on language. Each is interwoven, even if the emphasis is greater on one or the other at a given time.

Het gaat dus om het gebruik van een andere taal dan de moedertaal, meestal een vreemde taal voor de leerlingen, soms een regionale taal of juist de meerderheidstaal van het land. Essentieel is dat deze taal een nadrukke-

lijke plek heeft in het onderwijsprogramma: niet alleen als taal om geleerd te worden tijdens de taallessen, maar juist als taal om mee te leren tijdens de vaklessen en op andere momenten in het onderwijs.

CLIL bestaat internationaal in vele vormen. Soms wordt de term tweetalig onderwijs of *bilingual education* gebruikt, soms *immersion education*. Immersie- of onderdompelingsonderwijs is historisch en wereldwijd eerder regel dan uitzondering: er zijn veel meer kinderen die onderwijs krijgen in een tweede taal dan in hun moedertaal. Maar bewuste keuzemogelijkheden om onderwijs in een vreemde taal te volgen zijn veel minder wijdverbreid, en specifieke didactieken die aandacht besteden aan taal- en vakontwikkeling, zijn van recente datum. In Europa maakt sinds de jaren negentig tweetalig onderwijs een sterke groei door. In veel landen gaat het om Engels als doeltaal, tot 50 procent van het onderwijsprogramma, soms gegeven door *native speakers*, soms door speciaal opgeleide taaldocenten, vaak door vakdocenten die zich extra hebben bekwaamd in de doeltaal. In sommige landen zijn er taaldidactische nascholingsprogramma's voor deze vakdocenten, maar lang niet overal. Meestal gaat het om voortgezet onderwijs, soms ook om basisonderwijs. In een aantal gevallen is er sprake van drietalig onderwijs, in de regionale taal, de landstaal en een vreemde taal.

Onderzoek

Taalvaardigheid

In verschillende landen en contexten is onderzoek gedaan naar de didactieken en opbrengsten van tweetalig onderwijs. Onderzoek in Canada laat zien dat *immersion* of onderdompelingsonderwijs wel leidt tot sterke ontwikkeling van de receptieve vaardigheden lezen en luisteren, maar minder van de productieve vaardigheden

Rick de Graaff tijdens zijn oratie. Foto: Geramé Wouters

spreken en schrijven (Lyster, 2007). Daar is wel een grote vooruitgang zichtbaar in *fluency*, maar relatief minder in *complexity* en *accuracy*. Lyster pleit daarom niet voor zo maar een 'taalbad', maar voor gerichte *Focus on Form* in de taal- en vaklessen.

De CLIL-didactiek in het Nederlandse tto benadrukt het belang van *Focus on Form* bij feedback in de vaklessen. En ook in de lessen Engels in het tto is nadrukkelijk aandacht voor taalvorm. CLIL is dus veel meer dan *immersion* of een taalbad. Onderzoek van Marjolijn Verspoor en collega's uit Groningen laat zien dat leerlingen in het tweetalig vwo zich sneller ontwikkelen op woordenschat en schrijfvaardigheid vergeleken met leerlingen uit het reguliere vwo. Daarbij is rekening gehouden met voorselectie van de leerlingen, op grond van hun Cito-score. Vooral in het eerste jaar ontwikkelen de tto-leerlingen zich sneller; daarna behouden ze hun voorsprong. Bij schrijfvaardigheid maken ze niet alleen minder fouten, ze gebruiken ook complexere zinnen, meer verschillende werkwoordsvormen en meer laagfrequente woorden, en meer uitdrukkingen en vaste woordcombinaties.

Vakkennis

Onderzoek in Nederland naar de vakkennis van tto-leerlingen heeft zich vooral gericht op hun eindexamenresultaten. Uit het onderzoek van Huibregtse (2001) en uit visitatierapporten blijkt dat deze leerlingen zeker niet slechter presteren dan hun eentalig opgeleide medeleerlingen. Maar op de meeste scholen gaat het wel om vakken die in de bovenbouw inmiddels alweer drie jaar in het Nederlands zijn gegeven. We weten nog onvoldoende specifiek hoe deze leerlingen het doen aan het eind van de onderbouw. Scholen en leerlingen ervaren dat de tto-leerlingen prima kunnen meekomen in de vierde klas, wanneer tto- en niet-tto-leerlingen meestal weer samen les krijgen in het Nederlands. Maar of er in de tweede taal een ander soort kennisopbouw heeft plaatsgevonden dan in het Nederlands, daarover weten we nog onvoldoende.

Naast inzicht in de taalvaardigheid en de vakkennis van tto-leerlingen onderzoeken we binnen de tto-lessen welke didactiek het verschil maakt. Ik belicht de volgende: gebruik van de doeltaal als voertaal door de docent en door de leerlingen; focus op inhoud en op taalvorm; focus op taal van het vak; feedback.

Doeltaal als voertaal

Door intensief de doeltaal als voertaal te gebruiken hebben de leerlingen veel intensiever contact met de doeltaal. Niet alleen tijdens de paar uur mvt-les per week, maar in het tto tijdens de helft van alle lessen. Hoe belangrijk is het dat het taalgebruik van de docent, en daarmee het taalaanbod voor de leerlingen, van *native* of *near-native* niveau is, ofwel, het taalgebruik van een moedertaalspreker benadert? Dat weten we nog onvoldoende. Wel weten we dat op de meeste tto-scholen maar een paar *native-speaker*-docenten werken en dat de taalvaardigheid Engels van de meeste vakdocenten heel behoorlijk is, maar niet altijd op *near-native* niveau. Maar toch bereiken op deze scholen de leerlingen een hoog taalvaardigheidsniveau. Of dat nog anders is als (bijna) alle vakdocenten *native speakers* zouden zijn, ook dat weten we nog niet.

Doeltaalgebruik door de docent lokt ook doeltaalgebruik door de leerlingen uit. Hoewel er heel wat taaldocenten zijn die verzuchten dat leerlingen hardnekkig kunnen zijn in het weigeren om spontaan de doeltaal te gebruiken, zien we dat je in het tto wel degelijk een

EEN VOORBEELD VAN VAKGERICHTE FEEDBACK IN EEN TTO-LES:

Een docent geschiedenis vraagt leerlingen om argumenten voor de overwinning van de Amerikanen in de Onafhankelijkheidsoorlog:

T: Because... OK, arguments?

L1: Because the Americans fought for themselves, for freedom, and I think the British also underestimated that, because they thought we are going to fight against a country who don't have anything, so we'll win this very easy.

T: OK, 'freedom, their own situation' (schrijft op het bord). And that was important, you say, they fight for themselves, not for a government or whatever. OK, and you think that's the final argument why the Americans had to win? OK. Bente?

L2: Well, the Americans know, knew their country, so they could make traps and things like that.

T: 'The territory was their own' (schrijft op het bord). OK. More?

L3: For the British the supplies from home would take a very long time, and the Americans could just grab it from their eh ... from their ...

T: From their own fields and barns, yeah. 'No long supply routes' (schrijft op het bord).

EEN VOORBEELD VAN VORMGERICHTE FEEDBACK IN EEN TTO-LES

Dialogoog tussen een tto-leerling uit een tweede klas en een docent aardrijkskunde aan het begin van de les:

L: Sir?

T: Good morning.

L: I've made my homework, but I was so stupid I didn't brought it with me from home.

T: You didn't do what?

L: I did my homework, and I also know some answers in my head, because I did it yesterday.

T: Oh, but you didn't bring it?

L: No, I didn't bring it.

T: Okay, I'll put it down, because that's the second time for you, I think.

Meer voorbeelden van interactie en feedback in tto-lessen zijn te vinden op <www.leraar24.nl/dossier/3035>.

schoolklimaat kunt creëren waarin het gebruik van de doeltaal een vanzelfsprekendheid wordt. Zeker als leerlingen weten dat ze niet worden afgerekend op vormfouten, maar als het in de eerste plaats draait om betekenis en begrip. Output en interactie, is de boodschap, juist om creatief te zijn met beperkte taalmiddelen, om te merken wanneer je je wel en niet kunt uitdrukken zoals je zou willen en waar je wel en niet begrepen wordt. *Focus on Form* is daarbij een hulpmiddel, geen beoordelingsmiddel.

Focus op inhoud en taalvorm

Comprehensible input of begrijpelijk taalaanbod vormt een van de pijlers van taalverwerving. In het tto gaat het niet alleen om *begrijpelijk*, maar ook om *te begrijpen* taalaanbod, dat er voor de leerlingen werkelijk toe doet: zij moeten de docent en het lesmateriaal van geschiedenis, wetenschap of biologie wel begrijpen om de inhoud van het vak te kunnen volgen om te weten welke leeractiviteiten er van ze worden verwacht, om deel te nemen aan inter-

actie in de klas of om zich effectief te kunnen voorbereiden op een toets. Oftewel, er is in vaklessen op natuurlijke wijze een *Focus on Meaning*, die in het mvt-onderwijs vaak niet vanzelfsprekend is.

Focus op de taal van het vak

Bij de taal van het vak gaat het niet alleen om woorden, maar ook om tekstsoorten. Historische teksten zitten anders in elkaar dan economische of scheikundige, en schoolboekteksten hebben andere kenmerken dan krantenartikelen, onderzoeksverslagen of voorlichtingsbrochures. Aandacht voor het begrijpen en ook het produceren van vakspecifieke tekstsoorten is daarom in iedere onderwijssituatie van belang, in eerste of tweede taal. Dan gaat het niet zozeer om verschillen in woordenschat, maar om zaken als argumenteren, onderbouwen, rapporteren. Voor een vakdocent vaak een vanzelfsprekendheid, maar voor een leerling beslist niet. En het is geen vanzelfsprekendheid dat vakdocenten binnen of buiten het tto gericht aandacht besteden aan deze ta-

Taal- en vakontwikkeling gaan hand in hand.

In een eerste taal net zoals in een vreemde taal

lige vakkennis. Uit het taalgericht vakonderwijs (Elbers, 2012; Hajer & Meestringa, 2009) weten we dat het effectief is voor het leerproces om leerlingen bewust te maken van vakspecifiek taalgebruik.

Feedback

Met 'als de boodschap maar overkomt' kom je communicatief een heel eind. Maar om je taalgebruik verder te verdiepen en versterken zijn gerichte opdrachten en gerichte feedback nodig. Opdrachten om je bewust te worden van het specifieke jargon en de specifieke formuleringen en tekstsoorten van het vak, en om deze toe te passen in het eigen vakgerichte taalgebruik, mondeling en schriftelijk. Om te informeren, te argumenteren, te vergelijken, te beschrijven, te onderbouwen, te overtuigen. Maar ook opdrachten om zorgvuldig te formuleren wanneer dat ertoe doet, en daarbij effectieve feedback te kunnen krijgen. Feedback op inhoud en feedback op vorm, op zo'n manier dat de leerling daar wat mee kan in zijn taalleerproces en in zijn inhoudelijk leerproces.

Iedere docent een CLIL-docent

Taal- en vakontwikkeling gaan hand in hand. In een eerste taal net zoals in een vreemde taal. Dat maakt tto als onderwijsvorm en CLIL als didactiek niet tot een unieke, maar wel tot een heel relevante onderwijs- en onderzoeksomgeving. Onderzoek dat ook buiten het tto het onderwijs kan helpen versterken, in onderwijscontexten waar:

- sprake is van ontwikkeling van kennis, vaardigheden en begrip van inhoud;
- leerlingen cognitief uitgedaagd worden;
- leren plaatsvindt in interactie in een communicatieve context;
- de benodigde taalvaardigheden en -kennis daarvoor ontwikkeld worden;
- aandacht is voor de eigen cultuur en die van anderen waarin leren en communicatie plaatsvinden.

Maar gaat dit eigenlijk nog over tto? Of gaat het over goed inhoudelijk onderwijs door een goede focus op taal en communicatie? Ik stel daarom voor de veelgebruikte definitie van CLIL iets aan te passen, door de focus minder primair op taal te leggen, en door hem toepasbaar

te maken voor alle taal waarin onderwijs wordt gegeven: eerste, tweede of vreemde.

CLIL is a dual-focused educational approach with an additional focus on language for the learning and teaching of content, which also supports language learning.

Dan is niet zozeer iedere docent een taaldocent, maar wel iedere docent een CLIL-docent. Ook iedere moedertaal- of vreemdetaaldocent, als we ons kunnen vinden in de volgende formulering:

Language teaching is a dual-focused educational approach with an additional focus on content for the learning and teaching of language, which also supports content learning.

Taalvaardigheid kun je immers niet ontwikkelen zonder inhoud om je te motiveren en om over te communiceren, of dat nu je dagelijks leven is, literatuur, grammatica, cultuur, actualiteit, of onderwerpen uit andere schoolvakken. ■

Rick de Graaff is hoogleraar Tweektalig Onderwijs aan de Universiteit Utrecht en lector Taaldidactiek & Onderwijs aan de Hogeschool Inholland.

GERAADPLEEGDE LITERatuur EN VERDERE INFORMATIE

Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). *CLIL: Content and language integrated learning*. Cambridge: Cambridge University Press.

Elbers, E. (2012). *Iedere les een taalles? Taalvaardigheid en vakonderwijs in het (v)mbo: De stand van zaken in theorie en onderzoek*. Utrecht & Den Haag: Universiteit Utrecht & PROO.

Eurydice. (2006). *Content and language integrated learning (CLIL) at school in Europe*. Brussel: European Commission – Directorate-General for Education and Culture.

Eurydice. (2012). *Key data on teaching languages at school in Europe: 2012*. Brussel: European Commission – Education, Audiovisual and Culture Executive Agency.

Graaff, R. de. (2013). *Taal om te leren: Didactiek en opbrengsten van tweektalig onderwijs*. Oratie. Utrecht: Universiteit Utrecht.

Hajer, M., & Meestringa, T. (2009). *Handboek taalgericht vakonderwijs*. Bussum: Coutinho.

Huibregtse, I. (2001). *Effecten en didactiek van tweektalig voortgezet onderwijs in Nederland*. Utrecht: Universiteit Utrecht.

Lyster, R. (2007). *Learning and teaching through languages: A counterbalanced approach*. Amsterdam: John Benjamins.

Verspoor, M., & Edelenbos, P. (2011). Tweektalig onderwijs zorgt voor een duurzame voorsprong. *Levende Talen Tijdschrift*, 12(4), 5–13.

Woordenreservaat

De Nederlandse taal is rijk aan prachtige woorden. Sommige zijn echter in de loop der jaren in de vergetelheid geraakt en worden niet of nog maar sporadisch gebruikt. Andere woorden moeten vrezen voor hun toekomst. *Het woordenreservaat* bespreekt deze woorden en plaatst ze zo nodig in hun oorspronkelijke context door gebruik van een of meer citaten. Een voorproefje: *abel* (knap gevonden), *dazen* (dom babbelen), *despereren* (wanhopige toekomstblik hebben), *justificeren* (rechtbreien), *verfomfaaien* (beduimelen), *subiet* (en wel nu!), *plukharen* (elkaar in de haren vliegen), *ooft* (vruchten), *zefier* (wind waaiend uit het westen).

Frans Collignon. (2013). *Het woordenreservaat: Nieuwelings vermeerderd en herzien*. Den Haag: Kemper Conseil. Isbn 978 90 765 4264 5, € 19,95, 220 blz.

Rouw in de klas

Schooltas vol verdriet is een relaas van een school die een van haar leerlingen verloor. Het is het verhaal achter de schermen over het gemis van een leerling en welk effect dit op de school kan hebben. Het boek is bedoeld als ondersteuning voor hulpverleners in de brede zin die krijgen: docenten, directies, zorgcoördinatoren. Het boek probeert concrete handvatten te bieden om mee aan de slag te gaan. Deze werkvormen zijn ook toepasbaar bij andere verlieservaringen waarmee men op school te maken kan krijgen: de dood van een leraar, ouder, grootouder enzovoort. *Schooltas vol verdriet* probeert een nuttige handleiding te zijn om deze – voor veel docenten moeilijke – problematiek op een bevattelijke wijze ter sprake te brengen.

Karin Genijn. (2013). *Schooltas vol verdriet: Leren omgaan met rouw in de klas*. Leuven/Den Haag: Acco. Isbn 978 90 334 9179 5, € 22,50, 131 blz.

Verhaal- en gedichtenanalyse

Wat maakt een tekst tot poëzie? Hoe werkt lyriek? Welke principes zorgen ervoor dat een verhaal een verhaal is? Waaruit bestaat het literaire mechaniek van teksten? *Literair mechaniek* probeert antwoorden te geven op dit soort vragen. Het boek biedt inzicht in de manier waarop literaire teksten door hun vormgeving bepaalde effecten bereiken en visies overdragen. In het eerste deel behandelen de auteurs de twee hoofdgenres: lyriek en verhalende teksten. De aspecten van poëtisch taalgebruik en de analyse van poëzie staan centraal in het tweede deel. In het derde deel, ten slotte, bespreken de auteurs het begrippenkader dat ingezet kan worden bij de analyse van verhalende teksten.

Erica van Boven & Gillis Dorleijn. (2013). *Literair mechaniek: Inleiding tot de analyse van verhalen en gedichten* (3e, herziene ed.). Bussum: Coutinho. Isbn 978 90 469 0351 3, € 29,50, 352 blz.

Onderwijs en onderzoek

Hogescholen en universiteiten werken aan een steeds betere samenhang tussen onderwijs en onderzoek. Deze samenhang beoogt kwalitatief hoogstaand onderwijs. In *Onderwijs en onderzoek* brengen de auteurs op toegankelijke wijze in kaart wat uit wetenschappelijk onderzoek bekend is over de relatie tussen onderwijs en onderzoek. Zo gaat dit boek in op de opvattingen die bestaan over onderzoek, maar ook op de doelen die beoogd kunnen worden met het verweven van onderwijs en onderzoek. Verder is er aandacht voor de wijze waarop onderwijs en onderzoek samengebracht kunnen worden in module en curriculum, plus de voorwaarden die hiervoor nodig zijn qua docentvaardigheid en instellingsorganisatie. Het inzicht in deze thema's vormt in het boek het fundament onder een praktisch handvat voor het intensiveren van de relatie tussen onderzoek en onderwijs.

Didi Griffioen, Gerda Visser-Wijnveen & Jos Willems. (2013). *Integratie van onderzoek in het onderwijs: Effectieve inbedding van onderzoek in curricula*. Groningen/Houten: Noordhoff. Isbn 978 90 018 2304 7, € 26,95, 166 blz.

Lesgeven met technologie

Op welke manier kun je technologie en ICT inzetten als hulpmiddel bij het leren, het lesgeven en het organiseren van je onderwijs? *Onderwijs met ICT* geeft (aankomende) leraren een antwoord op deze vraag in de vorm van inzichten, achtergronden en ideeën. Daarmee leren zij de juiste afweging te maken bij het gebruik van technologie en ICT op school. De auteurs leggen de nadruk op de didactische toepassingen, waarmee het boek aansluit op de Kennisbasis ICT. Aan de orde komen onder andere web 2.0-technologie, digitale schoolborden en digitaal toetsen. Met behulp van praktijkvoorbeelden wordt duidelijk gemaakt hoe het gebruik van ICT en technologie de meeste opbrengst kan genereren.

Erik Bolhuis & Aike van der Hoeft. (2013). *Onderwijs met ICT: Leren en lesgeven met technologie*. Bussum: Coutinho. Isbn 978 90 469 0339 1, € 24,50, 240 blz.

Doorlopende leerlijn schrijven

De publicatie *Schrijven van 1F naar 4F* is voor APS-Taal een logisch vervolg op het vorig jaar verschenen boekje *Lezen van 1F naar 4F*. Het geeft docenten op havo en vwo handvatten om schrijfvaardigheid met elan op te pakken. Het eerste hoofdstuk biedt een overzicht van onderzoek over het ontwikkelen en beoordelen van schrijfvaardigheid in het voortgezet onderwijs. Dat laat zien dat er wel wat te verbeteren valt aan de gangbare praktijk en levert werkbare uitgangspunten voor een effectievere invulling van het schrijfonderwijs. Hoofdstuk 2 gaat nader in op de didactische uitgangspunten die volgen uit het onderzoek. Deze worden hier gekoppeld aan de doorlopende leerlijn schrijven. Hoofdstuk 3 is gewijd aan het beoordelen van schrijfvaardigheid, en in hoofdstuk 4 vindt de lezer een aantal voorbeelden van lessenseries waarin de didactische uitgangspunten uit de eerdere hoofdstukken concreet zichtbaar worden.

Geppie Bootsma, Hella Kroon, Mariëken Pronk & Bert de Vos. (2013). *Schrijven van 1F naar 4F: De doorlopende leerlijn schrijven havo/vwo*. Utrecht: APS. € 10, 90 blz., te bestellen via <www.aps.nl> of te downloaden via <<http://tiny.cc/lm-schrijven>>.

TTO-ONDERWIJS IN DE PRAKTIJK

Tweetalig onderwijs in Nederland groeit, maar is dit de zoveelste publiekstrekker bedacht op de pr-afdeling van scholen of gaat het echt ergens over? LTM sprak met twee tto-docenten, één taaldocent en één docent biologie, over taal in hun programma, CLIL, over feedback geven, skills en hun visie op het onderwijs.

Cocky de Wolf in haar leslokaal. Foto's: Anda van Riet

EMMA DE RIJK

'It's English all the time. Ik geef Engels aan tweetalig vwo in de onderbouw en bovenbouw. Dit programma draait inmiddels twaalf jaar en ligt stevig verankerd in het schoolplan.' Aan het woord is Anette van het Erve, tto-docent English en tto-coördinator van het Alfrink College in Zoetermeer. 'We bieden de leerlingen veel vakken in het Engels, uitgezonderd Nederlands en de overige talen. Al zijn bij deze laatste doeltaal-voertaal wel meer ingebed in het programma dan in ons reguliere onderwijs.'

Collega-tto-coördinator van het Rijnlands Lyceum in Wassenaar, Cocky de Wolf, voegt hieraan toe: 'Toen ik begon als docent dacht ik dat alle leerlingen Engels

begrepen. Ik was in het buitenland opgegroeid en Engels was mijn voertaal.' Behalve tto-coördinator is De Wolf ook docent *Biology*, *Geography* en *General Science*. 'Heel enthousiast ging ik van start met *Biology* en de leerlingen gingen huilend naar huis. Ze vonden *Biology* heel moeilijk, zeiden ze. Wat ze nodig hadden, was aandacht voor de taal en *scaffolding* om zich deze taal eigen te maken. Ik ben nu heel blij als ik zie dat lampjes aangaan in hoofden.'

Lesactiviteiten

Op het Alfrink College ligt in klas 1 en 2 de focus bij English met name op taalverwerving, terwijl in de reguliere stroom vooral idioom en grammatica worden on-

derwezen. Elke les in de onderbouw tto begint met *silent reading*: vijf minuten met stillezen in je eigen boek. Leerlingen van het tweetalig vwo (two) mogen in het Engels lezen, maar moeten dat niet. Het gaat om het ondersteunen van leesvaardigheid. Dit jaar is dit begin van de les zelfs doorgetrokken naar alle klassen. Na het lezen sluit Van het Erve aan op het moment van lezen: 'How many pages have you read?' – het bruggetje naar het onderwerp van de les: *numbers*. Dit is een onderwerp uit de eerste lessen van klas 1, en Van het Erve stelt haar vraag duidelijk en langzaam. *Comprehensible input* in de doeltaal, daar gaat het om.

Cocky de Wolf besteedt ook veel tijd aan geschreven taal. Dat begint in de brugklas bij aardrijkskunde:

'Schrijf in acht minuten in het Engels op waar je op vakantie was en wat je daar allemaal zag in het land. Zet de timer aan en vraag geen hulp aan je ouders.' En iedereen krijgt feedback en een mooie sticker. In vwo 2 krijgen ze bij een onderzoekje drie zinnen van een alinea en moeten die afmaken en inleveren:

- In class we performed the following experiment ...
- My results show ... (*beschrijvende alinea*)
- From my experiment I can conclude that ... (*conclusie*)

Dit is de eerste voorbereiding op een labjournaal in de bovenbouw. Het derde jaar moeten de leerlingen alle zinnen zelf schrijven. Ze volgen een compleet essay-programma: *creative writing* voor Engels, *argumentative writing* voor aardrijkskunde over immigratie, voor Art

Cocky de Wolf

een *comparative analysis* over twee kunstwerken, voor geschiedenis een *descriptive essay in historical perspective* over de Eerste Wereldoorlog. Bij *Biology* schrijven ze a *letter to parents als genetic counsellor* – een officiële brief met emotionele lading. Deze essays worden individueel gemaakt, ingeleverd, becijferd en met feedback teruggegeven, herschreven en nogmaals ingeleverd. De Wolf: 'Ze leren goed schrijven en het is nooit vrijblijvend. Zo hebben we als tto-afdeling de taal onder onze hoede genomen.'

Spreken

Tijdens de tto-lessen wordt Engels gesproken door iedereen. Van het Erve daagt de leerlingen voortdurend uit zich uit te drukken in het Engels, op niveau, binnen het juiste register; originaliteit, inzicht en goed lopende zinnen worden beloond met een compliment, een aantekening op het bord of een *sweet*. Door *modelling* (voordoen), hulp vragen van medeleerlingen en vooral positieve bekrachtiging, verloopt het proces van taalverwerving snel en goed.

Een voorbeeld. Tijdens een les geeft een leerling, David, een antwoord en de klas valt even stil. Van het Erve reageert: 'Wow, what an answer. That is so impressive!' De snoeptrommel komt uit de kast: 'For you, choose one.' Vwo 6 en de leerling is vergenoegd. Even later heeft hij weer een antwoord van kaliber. 'You're on the jazz, man.' De hele klas wordt erdoor aangestoken en die les worden er veel goede, mooie, inspirerende antwoorden gegeven.

Beoordeling

In de onderbouw krijgen de leerlingen van het Alfrink College een regulier rapport en twee keer per jaar een *skills report*. Hier worden de studiehouding, de samenwerkingsvaardigheid, de motivatie en het doorzettingsvermogen en het *classroom English* door alle docenten beoordeeld. Deze skills tellen mee voor de tto-overgang. Deze combinatie van beoordelingen maakt dat de zescultuur hier geen vaste bodem vindt. Je kunt het en je gaat ervoor, of je kunt het niet en stopt dan.

In de bovenbouw vervalt het *skills report*. Daarvoor in de plaats blijft alleen een IB-cijfer (*International Baccalaureate*, een internationaal programma voor versterkt Engels in de bovenbouw) extra over op het rapport naast het reguliere cijfer English voor de vier vaardigheden. IB-cijfers worden overigens ook gegenereerd uit de vakken *Social Science*, *General Arts* en andere vakken die het IB-programma volgen.

Cocky de Wolf vertelt hoe ze op het Rijnlands Lyceum omgaan met beoordeling van het Engels in de zaakvakken. In een biologieproefwerk over genetica bijvoorbeeld krijgen leerlingen in jaar drie als opdracht: schrijf een nette brief aan ouders die zich afvragen of hun kind misschien afwijkingen zou kunnen hebben. Dan moet de vorm van de brief (aanhef, afsluiting en opbouw) goed zijn en bovendien correcte 'data' bevatten en een goed advies in volzinnen. Leerlingen krijgen vijf punten voor de data en twee punten voor correct taalgebruik en opbouw van zinnen.

Anette van het Erve

Lesmateriaal

Bij het kiezen van lesmateriaal rijst er soms een probleem bij het selecteren van boeken. Bij tto-onderwijs hoort authentiek materiaal, geen vertaalde boeken met 'Dunglish' of te moeilijke woorden en zinsconstructies. Oxford University Press, Cambridge, Nuffield en andere uitgeverij produceren lesmethodes voor kinderen van dezelfde leeftijd in Engeland. Het Engels taalgebruik is relatief gemakkelijk, want in Engeland kennen ze het systeem van homogene klassen niet. Er zijn daarnaast interessante Amerikaanse methodes speciaal gemaakt voor de grote Spaanse minderheid, die extra taalondersteuning bevatten. Voor de gemiddelde vwo-leerling is dit inhoudelijk eigenlijk iets te gemakkelijk. De docent maakt er daarom meestal aanvullend materiaal bij; tto-docenten zijn verzamelaars. Ze vinden onder andere interessant materiaal in taalmethoden. Voor sociale geografie gebruikt Cocky de Wolf bijvoorbeeld materiaal over een *pen pal* met iemand in Australië, waar een schat aan informatie in staat over het land.

Ook Anette van het Erve gebruikt extra materialen. Zo heeft ze een kast vol spelletjes. Haar collega's zijn ook enthousiast over haar kleine whiteboards, waar je

de les mee kunt beginnen (net als met een stemkastje of een app op je telefoon) met een quiz, een paar inhoudelijke vragen of een ander element om parate kennis te activeren. Een ander succesnummer is het spel *bananagrams*, een variant op scrabble, dat met veel plezier gebruikt wordt door docenten aardrijkskunde om snel de parate kennis over bergen en rivieren te testen.

Opleiding docenten

Tto is een intensieve manier van lesgeven, die veel vraagt van de docent. Op het Alfrink is daarom vastgelegd dat de docenten Engels elke vier tot vijf jaar voor bijscholing naar Engeland gaan (ook de niet-tto-docenten). De docenten hebben al jaren contacten in Engeland met een school in Carlisle, Cumbria. Van tevoren is er veel contact met de collega's daar en stellen ze gezamenlijk het programma op. Van het Erve: 'De eerste dagen zitten we daar in de klas en krijgen we les, vervolgens gaan we achter in de klas zitten als er les wordt gegeven aan leerlingen. We kiezen dan voor Engels op verschillende niveaus of andere vakken die in het Engels worden gegeven.'

Ook tijdens studiedagen op school wordt geregeld aandacht besteed aan taal in de les. Veel lesideeën

LITERATUURTOETS, MAAR DAN ANDERS

Anette van het Erve van het Alfrink College maakt graag gebruik van onconventionele manieren om leerlingen het Engels bij te brengen. De opdracht hieronder is een toets die zij in jaar twee afneemt over het boek *Run, Zan, Run* van Catherine MacPhail. De leerlingen moeten elk thuis een doos vullen met tien objecten waarvan zij vinden dat ze aan het boek gerelateerd zijn. In de klas krijgen ze dan de volgende opdracht.

- You will write three responses: A, B, and C.
- Please write down the number of the questions you choose. E.g., A2, B2, C1.
- Read the tasks closely.
- For each response you can score 25 points.
- For your contents and explanations list you can score another 25 points.
- Have fun!

A. From your own box:

Choose one question. Use 50 to 75 words for your answer.

1. Which object expresses an emotion best? Which emotion? Explain.
2. Which object describes a character best? Who is it? Explain.
3. Which object can you clearly link to the beginning of the novel? Explain.
4. Which object can you clearly link to the theme of bullying or trust and betrayal? Explain.

B. From someone else's box:

Choose one question. Use 50 to 75 words for your answer.

1. Choose an object that you wished you had come up with. Explain.
2. Choose an object that you can clearly link to a character. Who is it? Explain.

NOTE: you cannot choose the same character as in question A2!

C. From your own box:

Did you like the ending? Choose between the two questions below. Use 50 to 75 words for your answer.

1. No. Describe how you would change it. Choose an object that you link to a different ending.
2. Yes. Describe why you think the ending is good. Choose an object that you link to the ending.

Do not forget to hand in your contents and explanations list.

worden uitgeprobeerd (geen luister-studiedagen, maar doe-studiedagen). Collega's van Van het Erve verzuchten dan met een glimlach dat ze dan alweer voor het bord geroepen worden. 'Ook op zo'n moment wordt bekrachtiging, positieve feedback, *modelling* en leren door samen te werken geoefend.'

Global citizen

Openheid, respect voor elkaar en volharding zijn volgens Van het Erve belangrijke aspecten van het onderwijs bij haar op school: 'We gaan uit van een open leersituatie. De domste vraag is de vraag die je niet stelt. Je gaat daarom in op elke vraag en haalt eruit wat erin zit. Je mag fouten maken. Je bent pas fout bezig als je lacht om de fout van een ander. Hardnekkige fouten ga je als docent op verschillende manieren te lijf: extra oefenen op websites, extra oefenen via de elektronische leeromgeving, voor de klas komen en uitleggen, *modelling*. Als een leerling zichzelf verbetert, krijgt die een groot compliment.'

De Wolf vult aan dat afstemming tussen vakken onderling ook erg belangrijk is: 'Het niveau van taal moet haalbaar zijn en gecommuniceerd zijn tussen de verschillende vakken.'

'Bij alles gaan we ervan uit dat we een tempo hebben bij twee dat niet mag afzakken. Kun je het niet volgen, dan past een ander programma vast beter.' Maar als het programma wel past, dan heeft tto een duidelijk doel, aldus Van het Erve: 'De leerlingen de weg wijzen naar hun plek als wereldburger – *being a global citizen*.'

Emma de Rijk is docente Spaans en Frans, redacteur van *Levende Talen Magazine*, bestuurslid van de sectie Spaans van *Levende Talen* en eigenaar van EdeR Talen.

MEER INFORMATIE

Europees Platform: <www.europeesplatform.nl>. Opleidingsinstituut UK CLIL: <<http://cumbriacilil.com>>. International Baccalaureate: <www.ibo.org>. Bananagrams: <www.educatheek.nl/Bananagrams_6716.html>. Competenties van leerlingen meten: <<http://eduscrum.nl>>. *Scaffolding*: <www.slo.nl/downloads/2008/scaffolding.pdf>.

nieuws

'Academisch' onderzoek door docenten op scholen komt nog weinig voor

Docenten in het basis- en voortgezet onderwijs die onderzoek doen, richten dit onderzoek vooral op directe verbetering van de onderwijspraktijk of hun eigen professionalisering. Wat weinig voorkomt, is dat docent-onderzoekers hiermee ook een bijdrage leveren aan de wetenschap. Dit zogenoemde 'academische docentschap' zou echter wel een oplossing kunnen bieden voor de spreekwoordelijke kloof tussen onderwijsonderzoek en onderwijspraktijk. Dit concludeert NWO-onderzoeker Wilfried Admiraal, hoogleraar Onderwijskunde te Leiden, op basis van een literatuurstudie.

Onderzoek door docenten wordt gekenmerkt door kleinschalig, beschrijvend en kwalitatief onderzoek waarin de verbetering van de onderwijspraktijk (actieonderzoek) en – in veel mindere mate – de ontwikkeling van de docent als professional centraal staan. Ook komt het veel voor dat docenten een bepaalde onderwijsinterventie evalueren door het in kaart brengen van meningen van leerlingen en docenten.

In de literatuur worden verschillende aanbevelingen gedaan voor het verbeteren van docentonderzoek. De meest voorkomende aanbeveling is dat docenten voldoende tijd en ruimte moeten hebben om onderzoek naar de onderwijspraktijk te kunnen uitvoeren. Daarmee samen hangt de aanbeveling om samen aan een gedeeld onderzoekonderwerp te werken. Ook zou het goed zijn dat leidinggevenden en collega's betrokkenheid tonen en dat het onderzoek is ingebed in de onderwijspraktijk van de betreffende docenten. Een andere aanbeveling is echter ook dat docenten de vrije hand hebben in het bepalen van het onderzoeksonderwerp en de werkwijze. NWO

Meer lessen invoeren kan helpen, maar is niet genoeg voor onderwijskwaliteit

Voldoende tijd is een basisvoorwaarde voor leren. Dat betekent nog niet dat uitbreiding van de officiële lestijd op school, meer huiswerk en extra tijd buiten de schooluren 'automatisch' tot betere onderwijsprestaties leiden. Binnen de marges van wat in veldonderzoek aan variëteit in onderwijstijd mogelijk is, zijn de positieve effecten van meer tijd bijzonder klein. Dit blijkt uit een overzichtsstudie naar de effecten van tijd door onderzoekers van de Universiteit Twente, gecoördineerd door hoogleraar Jaap Scheerens en gefinancierd door NWO.

De onderzoekers analyseerden de uitkomsten van een groot aantal internationale onderzoeken naar leertijd en onderwijsprestaties. In eerder onderzoek werd doorgaans een klein positief effect van leertijd op onderwijsprestaties gevonden. De UT-onderzoekers kwamen echter op nog aanmerkelijk kleinere effectgroottes uit. 'Tijd is weliswaar een basisvoorwaarde voor onderwijsprestaties, maar de effectiviteit ervan wordt bepaald door de kwaliteit van het

Minder goede werkhouding jongens en achterstandsleerlingen begint al in basisonderwijs

Uit eerder onderzoek was al bekend dat de motivatie van leerlingen in het voortgezet onderwijs afneemt. NWO-onderzoek van Lisette Hornstra toont echter aan dat deze ontwikkeling voor jongens en achterstandsleerlingen al in de bovenbouw van het basisonderwijs begint. Hornstra promoveerde in juni aan de Universiteit van Amsterdam en won op de EARLI-conferentie in München in augustus een prijs voor haar onderzoek.

Hornstra onderzocht hoe de motivatie voor leren en school van basisschoolleerlingen zich ontwikkelt. De afname van motivatie bleek in het basisonderwijs niet zo sterk als in het voortgezet onderwijs, maar bij sommige groepen leerlingen ontwikkelde de motivatie zich minder gunstig. Waren in groep vijf de meeste leerlingen vergelijkbaar wat hun werkhouding betreft, aan het einde van de basisschool bleken verschillen te ontstaan of werden bestaande verschillen groter. Jongens, leerlingen met een lage sociaaleconomische status en leerlingen van niet-westerse allochtone afkomst hadden een ongunstigere werkhouding.

Hornstra: 'Dit is een zorgwekkende ontwikkeling, omdat de werkhouding samenhangt met prestaties. De laatste jaren van het basisonderwijs zijn juist erg belangrijk voor de verdere schoolloopbaan van deze leerlingen omdat dan de keuze voor het voortgezet onderwijs gemaakt wordt. Dit geeft aan dat we voor deze groepen al in de basisschoolperiode moeten proberen te voorkomen dat hun motivatie afneemt.' NWO

SCENARIO'S VOOR ENGELS IN HET PRIMAIR ONDERWIJS GEVOLGEN VOOR DE BRUGKLAS

‘De sectie Engels op onze school loopt steeds vaker aan tegen de grote verschillen in het niveau Engels van leerlingen in de brugklas. Natuurlijk zien we bij alle vakken niveauverschillen tussen leerlingen, maar de situatie bij het vak Engels in de brugklas is extreem. Het wordt steeds moeilijker om op al die verschillen in te spelen.’ Deze noodkreet verwoordt waar docenten Engels in de onderbouw van het voortgezet onderwijs mee te maken hebben. In dit artikel gaan we in op de toename aan scenario's voor Engels in het primair onderwijs, de gevolgen daarvan en reiken we enkele suggesties aan voor aansluiting van brugklas en verder op het primair onderwijs.

MARIANNE BODDE
JOKE SCHOKKENBROEK (+2012)

Het uitgangspunt bij de invoering van Engels in het basisonderwijs (Eibo) als verplicht vak in 1986 was dat met een vroege start alle leerlingen op zestienjarige leeftijd een niet nader gespecificeerd ‘basisvaardigheidsniveau Engels’ zouden kunnen bereiken. Engels in groep 7 en 8 leverde echter al snel grote verschillen op in aanpak, aantal lessen, behandelde lesstof en niveau van leerlingen die de brugklas binnenkwamen. Nog steeds starten de meeste van de circa 7.000 basisscholen met Engels in groep 7, circa vijftien procent van de scholen biedt Engels ook vanaf groep 5 aan, maar er is vooral een sterke groei ontstaan in vroeg vreemdetalenonderwijs Engels (vvt): vroeg Engels vanaf groep 1. Deze groep scholen is de afgelopen tien jaar gegroeid van minder dan honderd naar meer dan duizend.

De wettelijk vastgestelde kerndoelen Engels basis-

onderwijs (2006) vormen voor alle varianten nog steeds het uitgangspunt: de leerlingen moeten basaal kunnen communiceren. De kerndoelen omvatten slechts een globale beschrijving zonder concreet (eind)niveau. Ze lenen zich daarom niet goed voor het ontwikkelen van een leerlijn. TULE (Tussendoelen en leerlijnen bij de kerndoelen voor het basisonderwijs, <<http://tule.slo.nl>>) biedt uitkomst met per kerndoel een beschrijving van wat de leraar en de leerlingen doen, voorzien van praktische doorkijkjes, van groep 1 tot en met groep 8. Als streefniveau aan het eind van de basisschool voor alle leerlingen noemt TULE niveau A1 van het Europees Referentiekader (ERK).

De sterke opkomst van vvt brengt echter veel verschillen in opbrengst en kwaliteit met zich mee. Er is (nog) geen regelgeving voor vvt en er is geen minimum onderwijstijd vastgesteld. Om een kader te schetsen voor kwalitatief goed vvt Engels heeft het Platform vvt Nederland de Standaard vvt ontwikkeld. Deze

Lessen in het Engels op De Wilgenstam in Rotterdam. Foto: Cora van Nieuwkerk

standaard (<www.talenopdebasisschool.nl>) werd in mei 2011 aan de minister van Onderwijs aangeboden en is bedoeld als opstap naar formele eindtermen voor vroeg Engels. Er wordt in de standaard onderscheid gemaakt tussen streefniveaus (na acht jaar Engels) voor leerlingen die gaan naar het vmbo (A1), havo (A1/A2) of vwo (A2). Afgeleid van de standaard zijn er inmiddels ook drie keurmerken voor vvt-Engels ontwikkeld door Earlybird, TalenTpabo's en Cedin.

Vijf scenario's

Inmiddels zijn er in het primair onderwijs (po) verschillende vormen van onderwijs Engels ontstaan. Uit recente gegevens van pabo's, uitgevers, Europees Platform en een verkenning door SLO (2011), blijkt dat er grofweg vijf scenario's te onderscheiden zijn voor Engels in het primair onderwijs: regulier Engels, versterkt Engels, vroeg vreemdetalenonderwijs, geen of nauwelijks Engels en buitenschools Engels.

1. *Regulier Engels* is het meest gebruikte scenario met een start vanaf groep 5 of groep 7. Gebruikelijk is dat Engels wekelijks een halfuur tot drie kwartier op het rooster staat: circa twintig uur per jaar. De gebruikte leergang bepaalt grotendeels de lesstof.

Een voorbeeld van regulier Engels is te vinden op de drie christelijke jenaplanbasisscholen De Troubadour in Arnhem-Zuid. De bovenbouwgroepsleerkrachten (groep 6 tot en met 8) geven geïntegreerd Engels met *Alles-in-1*, een lespakket wereldoriëntatie. Er wordt ook gewerkt met lesmateriaal van de British Council en met leesboekjes. De leerlingen lezen individueel of in tweetallen en houden boekbesprekingen. Ook worden Engelse liedjes gezongen en leren de leerlingen een woordenboek gebruiken. Engels wordt niet getoetst, maar de leerlingen en leerkrachten vinden Engels een belangrijk vak. Overdracht naar het voortgezet onderwijs (vo) vindt (nog) niet plaats.

Engels leren op De Clipper in Rotterdam. Foto: Cora van Nieuwkerk

Een ander voorbeeld van regulier Engels vormt basisschool De Hazesprong in Nijmegen. De leerlingen krijgen alleen in groep 7 en 8 Engels van de groepsleerkrachten, eens in de veertien dagen een uur, uit de methode *Real English*. Uit het interview met een van de leerkrachten van een groep 8 wordt duidelijk dat hij zeer enthousiast is voor Engels, zo veel mogelijk Engels spreekt tijdens de lessen en het belangrijk vindt dat de leerlingen veel leren spreken. Daarom start de les vaak met een spel of *energizer*, buiten de methode om. Schriftelijke toetsing vindt plaats door de methodetoetsen; spreekvaardigheid wordt niet getoetst. Aanvullend lesmateriaal en ideeën haalt hij onder andere van internet; er is een woordenboek Engels aanwezig dat ook in het voortgezet onderwijs wordt gebruikt. Differentiatie vindt plaats door zwakkere leerlingen in groepjes extra te stimuleren en buiten de les Engels aan leerlingen de mogelijkheid te bieden zelfstandig door te werken aan Engels. Er is geen sprake van overdracht Engels aan het vo; het vo vraagt daar ook niet om. Omdat de leraar Engels een leuk en belangrijk vak vindt, zou hij in de toekomst bijscholing op dit gebied willen volgen.

2. Versterkt Engels is een scenario waarin de leerlingen één tot enkele uren per week met en in het Engels bezig zijn. Ze krijgen meer Engels dan bij regulier Engels, meestal in samenhang met andere vakken en/of in projecten, gecombineerd met internationale uitwisseling, en ook hier zijn meerdere startmomenten.

Een voorbeeld van internationalisering treffen we aan op basisschool Gerardus Majella, de enige school in het dorp Cabauw. Vijftien procent van de lestijd is in het Engels. De leerlingen krijgen Engels vanaf groep 1 van de groepsleerkrachten; handvaardigheid wordt gegeven in het Engels. De school heeft het startersniveau van het

keurmerk TalenT (<www.che.nl>) in huis en heeft nu het hoogste niveau van het keurmerk aangevraagd. Doel: laten zien dat de school Engels aanbiedt volgens kwaliteitscriteria en daar ook in groeit. Internationalisering vindt plaats doordat de leerlingen van groep 8 via Skype contact hebben met kinderen op een school in Kenia over thema's als school, voeding, omgeving en dergelijke. Daardoor worden de lessen interactiever. De meerwaarde van internationalisering is dat de leerlingen Engels meteen leren toepassen en ervaren en dat hun wereldbeeld wordt verbreed. Zo hebben ze bijvoorbeeld ontdekt dat je de vraag 'What's your favourite food?' eigenlijk niet kunt stellen aan kinderen in Kenia vanwege voedselschaarste. Overdracht naar het vo vindt niet plaats, maar men zou het logisch vinden als het vo meer zou doen met de instroom van leerlingen die acht jaar Engels hebben gehad. Deze leerlingen gaan nu op in de overige instroom, terwijl ze met een hoog niveau Engels het vo binnenkomen.

3. Vroeg vreemdetalenonderwijs of vroeg Engels vanaf groep 1 wordt door circa 1 op de 7 basisscholen aangeboden. In de onderbouw krijgen de leerlingen geen Engelse taallessen, maar worden korte activiteiten spelenderwijs in het Engels uitgevoerd, aansluitend bij de kleuterthema's. In midden- en bovenbouw worden de lessen Engels gecombineerd met CLIL (tweetalig onderwijs), waarbij onderwerpen uit de (zaak)vakken in het Engels worden aangeboden. De meeste vto-scholen worden begeleid door het Europees Platform, door pabo's met een vto-specialisatie of door andere organisaties zoals EarlyBird. Scholen kunnen bij het Europees Platform subsidie aanvragen voor lesmateriaal en scholing.

De OBS Aletta Jacobsschool in Arnhem Zuid is zo'n vto-school. Ze huist in hetzelfde gebouw als de Arnhem

Het vo kan bijdragen aan een doorlopende leerlijn door samen te werken met het po en aansluiting te zoeken bij didactiek, werkwijze en differentiatie

International School. Engels wordt twee uur per week gegeven in groep 1 en 2, twee keer drie kwartier in groep 3 tot en met 8. Men werkt met Engelstalige methodes, leesboekjes, spelletjes en digibordmateriaal. De Nederlandse groepsleerkrachten geven zelf Engels; er vindt geen toetsing plaats. Ook hier zijn leerlingen en leerkrachten enthousiast. Wel kost deze aanpak de leerkrachten extra tijd in voorbereiding en professionalisering. De ouders zijn zeer positief over het aanbod Engels vanaf groep 1. De coördinator Engels zet in overleg met de directie de leerlijnen voor Engels uit met behulp van een beleidsplan vto. Scholing van leerkrachten staat gepland. Er vindt geen overdracht plaats aan het vo. In de toekomst wil de school gaan werken met een standaard(niveau) Engels als voorbereiding op tweetalig voortgezet onderwijs.

4. Geen of nauwelijks Engels staat lijnrecht tegenover dit enthousiasme voor vroeg Engels: er zijn nog steeds scholen waar nauwelijks (minder dan twintig uur per jaar) of geen Engels gegeven wordt. Informeel onderzoek door tweedejaarsstudenten van de Marnix Academie laat zien dat dit om circa vijftien procent van de scholen zou gaan. Met name voor de gemiddelde of zwakkere leerlingen biedt dit scenario een slechte start voor het kernvak Engels in het voortgezet onderwijs, terwijl goede leerlingen zich vaak gaan vervelen en al in het basisonderwijs ongemotiveerd raken voor het schoolvak Engels. Zoals een leerling in groep 8 het formuleerde: 'Soms hebben we Engels. Dan doen we wel mee maar we leren niets.' Ook geven pabostudenten die nooit Engels in het basisonderwijs hebben gehad, vaak aan dat daardoor Engels voor hen nog steeds een lastig vak is: ze ervaren in het vo een blijvende achterstand op anderen die wel Engels hebben gehad op de basisschool.

5. In buitenschools Engels leren kinderen bewust Engels buiten school, bijvoorbeeld door lidmaatschap van een club voor Engels (*Kids Club*), als 'cursist' (*LOI Kidz*), in de naschoolse opvang, als activiteit in de zogenoemde ver-

lengde schooldag (vsd) of in een project of cursus voor (hoog)begaafde leerlingen.

Op brede school Presikhaven in Arnhem krijgen leerlingen van twee basisscholen in gemengde groepen na schooltijd een uur Engels per week naast het reguliere Engels in groep 7 en 8. Doel is een betere aansluiting met het vo. Door omstandigheden verloopt de uitvoering soms iets anders, maar de opzet is dat er gebruik wordt gemaakt van een lespakket, van Engelstalige leesboekjes en liedjes. De kinderen doen graag mee aan de interactieve en leerzame activiteiten buiten schooltijd, die geleid worden door pabostudenten. De studenten volgen vooraf een training en ze worden begeleid door docenten en de coördinator Engels op school. Aan het einde van de vsd-cursus doen de leerlingen een eindtoets: de door Cito ontwikkelde eindtoets Engels voor groep 8: Me2!

Combinaties van scenario's komen ook voor. Scholen stellen hun keuze na verloop van tijd bij. Zo zijn er scholen die met een Nederlandstalige methode Engels starten en na enkele jaren overgaan op een Engelstalige methode. Vto-scholen gaan van regulier Engels in de bovenbouw over op CLIL of op projectonderwijs. Belangrijk bij ieder scenario is dat de school met duidelijke leerlijnen werkt. Zoals ELLiE (Early Language Learning in Europe), het longitudinale onderzoek naar vroeg vreemdetalenonderwijs in zeven Europese landen, laat zien, daalt de motivatie van leerlingen voor Engels als de lesstof niet goed wordt opgebouwd.

Aansluiting po-vo

De verschillende scenario's maken de aansluiting van het voortgezet onderwijs op het primair onderwijs er niet eenvoudiger op. Hier volgen enkele suggesties om met de gevarieerde instroom om te gaan.

Het po kan bijdragen aan een doorlopende leerlijn door samen te werken met het vo door voorbeelden te laten zien van didactiek, werkwijze en differentiatie bij

vtto Engels. Verder kunnen basisscholen Engels in het leerlingvolgsysteem opnemen en deze informatie doorgeven bij overdracht naar het vo. Op klasniveau kunnen po-scholen een aanbodlijst Engels met behandelde onderwerpen en werkwijze doorgeven aan het vo. Op leerlingniveau, ten slotte, kunnen scholen certificaten Engels met informatie over het individuele taalvaardigheidsniveau meegeven aan de leerlingen en werken met het (digitale) Europese taalportfolio po, dat leerlingen ook kunnen meenemen naar het vo.

Het vo kan bijdragen aan de doorlopende leerlijn door samen te werken met het po en aansluiting te zoeken bij didactiek, werkwijze en differentiatie, en door differentiatie modellen te ontwikkelen voor de varianten in instroom om leerstof en activiteiten aan te bieden op verschillende niveaus binnen de klas. Ook kan het vo de informatie uit het po gebruiken om de leerlingen in te delen in klassen met verschillende niveaus.

Samenwerking tussen po en vo is onontbeerlijk. Brugklasdocenten kunnen niet blijven volhouden dat tegen Kerstmis alle leerlingen wel ongeveer op hetzelfde niveau zitten. Ook in het vo blijven er aanzienlijke verschillen, bijvoorbeeld door buitenschoolse voorkennis, aanleg en interesse. Nu al is 1 op de 7 basisscholen een vtto-school; in de toekomst zullen steeds meer leerlingen na acht jaar Engels met hogere en diverse niveaus het vo instromen, los van de categorie meertalige leerlingen of kinderen die enige tijd in het buitenland hebben gewoond. Structurele samenwerking tussen po en vo en differentiatie vanaf de brugklas moet echter nog op gang komen. Er bestaan landelijk hooguit enkele lokale samenwerkingsverbanden. Po en vo lijken op elkaar te wachten. Beide partijen zoeken elkaar op, maar het blijkt in de praktijk lastig om tot concrete en structurele stappen te komen.

De voorbeelden van samenwerking die er zijn, betreffen vooral vtto-scholen en vo-scholen voor tweetalig onderwijs (tto). Zo werft in de regio Rotterdam een aantal tto-scholen actief leerlingen van vtto-scholen. In Buzzy Bee, het vtto-netwerk Midden-Nederland, werkt een aantal vtto-scholen in de regio samen met de tto-afdeling van het Anna van Rijn College in Nieuwegein. Van basisschool De Veldrakker gaat bijvoorbeeld zo'n vijftig procent van de leerlingen naar het tto. Er is jaarlijks overleg tussen de Buzzy Bee-basisscholen en het tto over de samenwerking, die bestaat uit projecten waarin leerlingen van de tto-school enkele activiteiten organiseren voor gemotiveerde tto-leerlingen. Daarnaast werken studenten van de tweedegraadsopleiding Engels van de Hogeschool Utrecht met niveaugroepen in de

onderbouw van het tto, zowel met groepen snelle leerlingen als met leerlingen die wat meer zelfvertrouwen nodig hebben.

Beleid

Tot slot: de vraag om meer en vroeg Engels en de variatie in scenario's is een bottom-upontwikkeling die voortkomt uit de vraag vanuit de samenleving, van ouders, van basisscholen en van leraren zelf. Daarmee neemt de vraag toe naar transparant en structureel beleid met maatregelen ter bevordering van de kwaliteit van Engels en de aansluiting van Engels in het vo op het po. Om dat te bereiken zijn nodig: een samenhangende set *toetsbare* kerndoelen (po-vo) met can-do-statements, gekoppeld aan het ERK; een centrale diagnostische toets Engels aan het eind van de basisschool, liefst inclusief spreekvaardigheid; verbetering van de positie van Engels op de pabo, met vereist start- (B1) en eindniveau (B2); afstemming (vakdidactiek en praktijk) tussen pabo en tweedegraadsopleiding; nascholing Engels voor zittende leraren po en onderbouw vo; ontwikkeling netwerken Engels po-vo.

Tijdens de conferentie *Vtto in opmars* op 12 mei 2011 zei de vorige minister van Onderwijs Van Bijsterveldt bij ontvangst van de Standaard vtto over vroeg Engels: 'Laten we wél ambitieus zijn. Want, zoals men in het Engels zegt: "Good policy should not be built to go fast. It should be built to go far."' Staatssecretaris Sander Dekker stelt bij de presentatie van het plan van aanpak voor Engels in het primair onderwijs in juli 2013 (zie <<http://tiny.cc/ltm-povo>>) dat hij de lijn van zijn voorganger wil doorzetten. Zo wil hij door middel van een wetsvoorstel basisscholen de ruimte bieden om vijftien procent van hun onderwijstijd in het Engels te geven. Ook kondigt hij aan dat er in januari 2014 een experiment start met twintig basisscholen die tweetalig basis-onderwijs aanbieden in dertig tot vijftig procent van de lestijd. Het plan van aanpak voorziet echter nog niet in de hierboven genoemde beleidsvoorstellen. Het wachten is op de presentatie van het tweede deel, eind 2013, met daarin onder andere hopelijk concrete voorstellen om de kwaliteit van het aanbod Engels en de aansluiting met het voortgezet onderwijs te verbeteren. ■

Dit artikel is gebaseerd op gegevens die de auteurs, Marianne Bodde-Alderlieste en Joke Schokkenbroek, verzamelden voor hun in 2011 uitgekomen boek *Engels in het basisonderwijs: Kennisbasis vakdidactiek* (Noordhoff). De auteurs hebben gezamenlijk een eerste concept van dit artikel geschreven in 2011. Joke Schokkenbroek is in 2012 door een tragisch ongeluk om het leven gekomen. Marianne Bodde heeft het artikel geactualiseerd ten behoeve van dit themanummer, met dank aan de beschreven scholen.

web

<<http://tiny.cc/ltm-ttostandaard>>

Het Europees Platform heeft samen met het netwerk van tto-scholen standaarden ontwikkeld die de kwaliteit van het tto moeten waarborgen. Deze standaarden vormen de belangrijkste leidraad voor zowel beginnende als gevorderde tto-scholen. In de standaarden staan eisen geformuleerd voor tto in de onderbouw. Voldoen aan die eisen leidt tot toekenning van het tto-juniorcertificaat. Ook staan er eisen in voor tto in de bovenbouw, en het voldoen daaraan leidt tot het tto-seniorcertificaat. Scholen die lid zijn van het Netwerk tto onderschrijven de standaard. Een paar van de belangrijkste punten in de standaarden zijn de gewenste taalniveaus van leerlingen en docenten, de spreiding van het tto-curriculum over de zaakvakken, de exacte en creatieve vakken, het gebruik van authentiek Engelstalig lesmateriaal en de centrale positie van internationalisering in het schoolbeleid.

<<http://tiny.cc/ltm-tto-onderzoek>>

Ook in Nederland wordt er volop onderzoek gedaan naar tweetalig onderwijs. Via deze website kunt u het onderzoeksrapport *Tweetalig onderwijs: Vormgeving en prestaties* uit 2010 downloaden. De auteurs vragen zich af in hoeverre het taalverwervingsproces in het tto anders verloopt dan in het reguliere vwo en hoe betekenisvolle leerling-, instructie-, klasse- en schoolkenmerken gerelateerd aan talen leren in het tto, worden vertaald naar verbetering van het tto en het reguliere vreemdetalenonderwijs.

<www.ikkietto.nl>

Op deze website vinden basisschoolleerlingen informatie over het kiezen van een tto-school. Via korte teksten, filmpjes, interviews met tto-leerlingen en een interactieve tto-test kunnen leerlingen erachter komen wat tto is en of het misschien iets voor hen is. Ten slotte biedt de site leerlingen de mogelijkheid om tto-scholen in de buurt te zoeken waar ze wonen.

<www.teachingenglish.org.uk/clil>

Deze website van de BBC en de British Council biedt tto-docenten (oftewel CLIL in het Engels) een aardig inleidend artikel over wat het betekent om als tto-docent les te geven. Bovendien biedt de site een aantal tto-activiteiten voor in de les en verdere achtergrondinformatie. Interessant is ook het artikel 'CLIL: A lesson framework', waarin wordt uiteengezet hoe je een goede CLIL-les kan voorbereiden en uitvoeren.

<<http://tiny.cc/ltm-clilduits>>

Hoewel Engels het meeste aandacht krijgt in het Nederlandse tto, is het natuurlijk ook mogelijk om andere talen in te zetten. Deze site van het Goethe Instituut geeft een uitgebreid overzicht van tto in Duitsland en Europa. Verder bevat de site een uitgebreide literatuurlijst, aandacht voor tto-didactiek, een video over tto en talloze links.

<www.english-hilfen.de/en/>

Een uitgebreide site (naar keuze in het Engels of Duits) over de Engelse taal. Aan bod komen onder andere grammatica, woordenschat, veelgemaakte fouten en oefeningen of toetsen.

<www.netwerktto.europesplatform.nl>

Het Europees Platform coördineert tto in Nederland in opdracht van het ministerie van Onderwijs. In 1994 hebben het Europees Platform en de tto-scholen het Landelijk Netwerk Tweetalig Onderwijs opgericht. De samenwerking omvat thema's die voor alle scholen van wezenlijk belang zijn, zoals certificering, materiaalontwikkeling, standaardisering en aanverwante zaken. Het netwerk vergadert drie keer per jaar, waarvan eenmaal een tweedaagse vergadering met de coördinatoren. Alle scholen binnen het netwerk onderschrijven de Tto-standaarden die zijn opgesteld. Scholen die lid willen worden, dienen dit ook te doen. Binnen het netwerk houdt de Stuurgroep tto zich bezig met de langetermijnplanning. De stuurgroep bestaat uit schoolleiders van verschillende tto-scholen. Het Europees Platform neemt het secretariaat en coördinatie voor zijn rekening. De koers voor de komende vijf jaar is door de stuurgroep uitgezet in de visie *Thuis in de wereld*. Hierin kijkt de stuurgroep ook vooruit naar de komende vijftien jaar.

<www.icrj.eu>

Tto biedt leerlingen veel nieuwe kansen, maar omdat het nog relatief nieuw is, zijn er nog veel vragen onbeantwoord over dit type onderwijs. Het *International CLIL Research Journal* biedt een inkijkje in wetenschappelijk onderzoek naar tto. Een greep uit het laatste nummer: 'Linguistic thresholds in the CLIL classroom?', 'CLIL in Germany: Results from recent research in a contested field of education', 'Seeing the bigger picture: what students and teachers think about CLIL'.

Een kijkje in andermans keuken kan verfrissend werken. Hoe gaan onze zuiderburen, met hun taaie taalkwesties en drie officiële landstalen, om met meertalig onderwijs?

CLIL IN WALLONIË

Franstaligen leren graag Nederlands

PERNELLE LORETTE & LAURENCE METTEWIE

CLIL heeft in Nederland en in de meeste Europese landen de wind mee. Ook in België schieten CLIL-scholen als paddenstoelen uit de grond. Dat lijkt niet verwonderlijk, in een land met drie officiële talen, maar niets is minder waar. In België zijn om politiek-historische redenen de onderwijstalen (en het talenonderwijs) wettelijk strikt bepaald. In Vlaanderen is het Nederlands de onderwijstaal, in Wallonië is dat het Frans (met in de Oostkantons het Duits). In Brussel zijn er of Nederlandstalige scholen of Franstalige scholen: in zogenoemde faciliteitengemeenten langs de taalgrens organiseren Nederlandstalige gemeenten eentalig onderwijs in het Frans en Franstalige gemeenten eentalig onderwijs in het Nederlands. Meertalig onderwijs hoort dus officieel niet in het plaatje. Dit is typerend voor een land waarvan de politieke en maatschappelijke structuur de taalgemeenschappen steeds verder uiteendrijft. De taal van de 'ander' onder de knie krijgen is dan ook geen evidentie, onder andere omwille van negatieve attitudes ten aanzien van die taal en haar sprekers, een lage of louter economische taalleermotivatie en een zeer beperkt contact tussen jongeren van beide gemeenschappen (Mettewie, 2004).

Toch bestaan er, dankzij uitzonderingsmaatregelen (decreten), CLIL-scholen, die wel meerdere onderwijstalen gebruiken en waar leerlingen intensief contact hebben met een doeltaal. Recent onderzoek (Lorette & Mettewie, te verschijnen) toont aan dat Franstalige leerlingen die CLIL-onderwijs in het Nederlands volgen

een hogere taalleermotivatie en positievere attitudes ten aanzien van die taal, de cultuur en haar sprekers vertonen. Door (in) elkaars taal te leren, zou meertalig onderwijs mogelijk bruggen kunnen slaan tussen Vlamingen en Franstaligen.

In dit artikel wordt een beeld geschetst van het CLIL-onderwijs in het Nederlands voor Franstaligen. Daarbij ligt de nadruk op de ervaring van CLIL-leerlingen in Wallonië.

Wettelijk kader voor CLIL in Wallonië

CLIL – of in het Frans EMILE (Enseignement d'une Matière par Intégration d'une Langue Etrangère) – verwijst naar een onderwijstype waarin niet-taalvakken in een vreemde taal onderwezen worden. In de Franse Gemeenschap is CLIL (ook *immersion* genoemd) sinds 1998 officieel toegestaan onder strikte voorwaarden (zie <www.gallilex.cfwb.be>, <www.enseignement.be>, <www.tibem.be>).

In 2011–2012 boden 156 basisscholen en 109 secundaire scholen een immersieprogramma aan (voornamelijk in het Nederlands, maar ook in het Engels of in het Duits) aan meer dan 26.500 leerlingen.

De wetgeving benadrukt onder andere dat CLIL enkel mogelijk is binnen een uitgewerkt schoolproject. Opdat immersieonderwijs voor iedereen toegankelijk zou zijn, mag er geen selectie van de leerlingen (via bijvoorbeeld toelatingstesten) plaatsvinden en mogen scholen voor CLIL-onderwijs geen financiële bijdrage vragen aan de ouders, in tegenstelling tot in Nederland. Opdat CLIL zo goed mogelijk zou aansluiten bij de schoolomgeving en het schoolproject beschikken scholen over een

grote flexibiliteit voor de organisatie van hun immersieprogramma. Zo mogen ze kiezen tussen drie CLIL-talen (Nederlands – grotendeels verplicht in Brussel en andere bijzondere gemeentes –, Engels of Duits) en verschillende opstartmomenten. Afhankelijk van de school beginnen leerlingen met CLIL in het laatste jaar van de kleuterschool, het eerste of derde jaar van het lager onderwijs (groep 2, 3 of 5 in Nederland), of in het eerste of derde jaar van het secundair onderwijs. Ook het aantal uren dat aan immersieonderwijs besteed wordt, varieert maar is sowieso hoger in het lager (8 à 21 van de 28 uur per week) dan in het middelbaar onderwijs (8 à 13, inclusief taallessen, van de 32 uur). Alle lessen mogen via de CLIL-methode aangeboden worden, behalve de lessen godsdienst/moraal en wiskunde in de twee eerste jaren van het secundair onderwijs. De toetsen van een CLIL-vak moeten vervolgens in de doeltaal afgelegd worden. Uitzondering hierop zijn de eindexamens lager onderwijs, die allemaal in het Frans zijn, CLIL-vak of niet.

Opvallend is dat, bij gebrek aan een specifieke CLIL-opleiding in België, er voorlopig van de CLIL-leerkrachten geen bijzonder CLIL-diploma wordt vereist. De CLIL-leerkrachten moeten wel (*near*-)native speakers van de CLIL-taal zijn, een functionele kennis van het Frans hebben (om in de Franstalige school te functioneren) en uiteraard een leerkrachtdiploma op zak hebben. Steeds meer Franstalige scholen die CLIL aanbieden, trekken graag Nederlandstalige leerkrachten uit Vlaanderen aan, wat echter niet (of nauwelijks) het geval is bij scholen die Nederlands enkel als vreemde taal aanbieden.

EN HOE ZIT HET IN VLAANDEREN?

In de Vlaamse Gemeenschap bleef CLIL-onderwijs tot voor kort wettelijk verboden. Tussen 2007 en 2010 liep echter een proefproject waarbij negen Vlaamse proeftuinscholen in het middelbaar onderwijs betrokken werden. De evaluatie van dit project was bijzonder positief en minister van Onderwijs Pascal Smet besloot om CLIL-onderwijs op te nemen in zijn hervorming van het secundair onderwijs (zie *Talennota 2011*, beschikbaar op <www.ond.vlaanderen.be>). Vanaf 2014 wordt CLIL in Vlaanderen dus mogelijk, hoewel voorlopig enkel in secundaire scholen.

Waarom kiezen leerlingen (of hun ouders) voor CLIL?

In een recent onderzoek (Lorette & Mettewie, te verschijnen) staat het oogpunt van de CLIL-leerlingen centraal. Door middel van interviews met 42 vijfdejaars CLIL-leerlingen van een Waalse school (van circa 16 jaar oud) is gepeild naar hun motivatie om voor immersieonderwijs in het Nederlands te kiezen en naar hun ervaringen ermee. Om de openheid van het gesprek en de anonimiteit te garanderen hebben de leerlingen een bijnaam gekozen. Als gesprekstaal hebben ze vrijwillig voor het Nederlands gekozen, hoewel Frans ook aangeboden werd. De citaten komen letterlijk uit de gesprekken van de focusgroepen.

Ten eerste zijn deze leerlingen zich bijzonder bewust

‘Ik houd van talen dus heb ik immersie gekozen’

van het nut van het Nederlands in België en ze beseffen dat de kennis van hun CLIL-taal economische voordelen kan opleveren.

Luca: Het was om een betere toekomst te hebben, want er zijn mogelijkheden om een beroep te hebben als je goed Nederlands praat.

Mister X: (...) het kan voor later interessant zijn om een werk te vinden, in Brussel te werken.

Ten tweede hebben meerdere leerlingen voor immersie gekozen uit interesse voor taal en cultuur.

Cam: Ik houd van talen dus heb ik immersie gekozen.

Yuri: [Ik heb immersie gekozen om] andere culturen te leren.

Het feit dat ze in een meertalig en multicultureel land leven heeft ook een invloed gehad op hun keuze voor CLIL in het Nederlands. Ze vinden het namelijk belangrijk om de taal en de cultuur van de ‘andere gemeenschap’ te kennen.

Beny: (...) we zijn Belg, dus we moeten Nederlands en Frans praten, ’t is cultureel en normaal.

Charlotte: (...) en we zijn in België en we spreken Nederlands en Frans, dus ik vind dat belangrijk.

Ten derde speelt het feit dat vrienden en familie Nederlands leren of spreken een aanmoedigend effect om voor immersie in het Nederlands te kiezen.

Pest: Het is een echt motivatie wanneer je weet dat anderen jongen die / die je ken zullen dat doen.

Megane: Omdat mijn vader Nederlandstalig is, dus ik heb de half van de familie die spreekt Nederlands // die Nederlands spreekt en ik moest ook Nederlands spreken.

Hoe ervaren CLIL-leerlingen immersieonderwijs?

Uit de gesprekken met de leerlingen blijkt dat ze over het algemeen heel tevreden zijn over hun CLIL-ervaring.

Cuni: In immersie het is leuker dan alleen maar zo een taal te leren.

Chloë: En wanneer we zien dat mensen ons begrijpen, het is toch heel leuk omdat we zien dat immersie toch niet saai / saai is.

Wat bijdraagt tot deze algemene tevredenheid over CLIL is de aanpak die anders is dan in het traditionele talenonderwijs.

Ben X: Wij doen meer dan de anderen. (...) Bijvoorbeeld we gaan naar Antwerpen, de anderen niet. We doen een uitwisseling in Vlaanderen, de anderen niet. (...) Ik denk dat we meer kennen van de Vlaamse cultuur, want we hebben leraren die soms, wanneer ze stoppen met de lessen, uitleggen hun leven een beetje, en (...) ze uitleggen bijvoorbeeld in een Vlaamse stad hoe we doen enzovoort. (...)

Verder blijkt er een aangename sfeer in de CLIL-klassen te heersen. De meeste immersie leerlingen vermelden een sterk *in-group*-gevoel na de vele jaren samen in de immersieklas, waarop niet-immersie leerlingen wel eens negatief reageren.

Chloë: (...) we zijn toch altijd samen in de klassen, we hebben dezelfde leraar (...) dus ik denk dat we hebben /// we kennen ons toch veel beter dan de anderen omdat we zijn altijd samen. (...)

Mister X: (...) we zijn al vijf jaar samen, sommigen. We zijn ook meer solidair, we kennen ons beter dan andere klassen.

Luigi (over de niet-CLIL-leerlingen): We zijn een blok en dat is niet gemakkelijk voor hen om in onze groep te komen.

Ook draagt het goede contact met de CLIL-leerkrachten bij tot de positieve sfeer in de klas.

Jordi: We hebben een leuke klas en onze leraren zijn ook meer vriendelijk met ons.

Lucie: Iets dat positief is, is dat onze immersie leraar meestal jong zijn, dus we hebben een gemakkelijker contact met hen.

Hoe ervaren CLIL-leerkrachten immersieonderwijs?

Uit gesprekken met leerkrachten (lopend onderzoek M. Chohey-Paquet, *Parole aux acteurs*, UNamur/Tibem) blijkt dat CLIL-onderwijs best uitdagend voor hen is. Het juiste niveau bepalen van én inhoud én doeltaal is niet vanzelfsprekend, maar overleg en samenwerking met de andere vak- en/of taalcollega’s helpen hier zeker bij.

Nederlandstalige leraren, CLIL-wetenschappen (5e middelbaar): Je trouve que j’ai évolué, dans le sens que je trouve plus facilement des idées, parce que je sais de plus en plus m’adapter aux élèves. (...) Les collègues m’ont aidé à cheminer dans ce sens. (...) Il est très important de communiquer surtout. Que les élèves voient (...) qu’on est en train de communiquer entre l’équipe de profs. (...) C’est important de travailler ensemble.

Makkelijk is het niet altijd, maar er is ook voor leerkrachten die extra uitdaging in het CLIL-onderwijs, ze durven steeds hun onderwijs ter discussie te stellen om het te optimaliseren. Dit zorgt bij leerkrachten en leerlingen voor een uitzonderlijke en wederzijdse motivatie, zo blijkt uit verscheidene interviews. De getuigenis van een leerkracht die geschiedenis geeft als CLIL-vak in het Nederlands in een Brusselse school, benadrukt dat CLIL-onderricht ook een extra troef wordt om het leren leren te bevorderen, des te meer als de leerders het niet makkelijk hebben omwille van hun sociale en/of (anders)talige achtergrond.

Tweetalige leraar, CLIL-geschiedenis (3e middelbaar): J’ai toujours voulu travailler dans l’enseignement. (...) Enseigner en soi n’est pas facile, mais le projet d’immersion est quelque chose, c’est un plus, c’est un peu spécial pour les profs et pour les élèves. (...) Dans le cadre de notre école qui est une école en D+*, ce sont des élèves qui n’ont pas ‘faciles’ tous les jours. Pour les motiver, je dis souvent « on y est, il faut se battre et on doit y aller! ». La motivation, si elle ne vient pas d’eux, ça peut venir en donnant envie d’apprendre aussi. On peut montrer que c’est abordable, que ce n’est peut-être pas si difficile.

Dat meertalig onderwijs ook een ingrijpend effect heeft op de leerkrachten blijkt uit zijn slotwoorden, waarin im-

mersieonderwijs hem als het ware geboetseerd lijkt te hebben.

J’ai appris mon métier de prof sur le terrain. Je suis « né » dans un projet d’immersion et c’est ce projet d’immersion qui m’a fait prof.

Wat kan nog beter?

Immersieonderwijs blijkt een heel positieve ervaring te zijn voor de bevraagde Waalse CLIL-leerlingen. De leuke sfeer in de klas, het goede contact met de CLIL-leerkrachten en de voordelen die de kennis van het Nederlands bieden, zijn belangrijke factoren die hiertoe bijdragen. Enerzijds is het verstaan en lezen van de taal voor hen een makkie, maar anderzijds laten bovenvermelde citaten zien dat hun productieve vaardigheden in de CLIL-taal bij lange na niet perfect zijn. Zowel de accuraatheid als de complexiteit van hun taal laten duidelijk te wensen over. Tegelijkertijd valt bijzonder op hoe vlot, spontaan en enthousiast de meeste respondenten in het Nederlands praten. De leerlingen zelf benadrukken dat ze te weinig de kans krijgen om hun spreekvaardigheid te oefenen binnen het CLIL-programma. Nauwe samenwerking tussen de CLIL-vakleerkracht en de taalleerkracht kan hierbij helpen. Het ontwikkelen van een volwaardige CLIL-lerarenopleiding zou bijdragen tot een stevigere voorbereiding en ondersteuning van de leerkrachten en een betere begeleiding van de leerders. Uit de getuigenissen van deze leerlingen, alsook het steeds toenemende aantal CLIL-scholen is alvast duidelijk dat er geen gebrek is aan enthousiasme, motivatie en positieve attitudes. ■

NOOT

*D+ staat voor *discrimination positive*, oftewel scholen die een extra ondersteuning krijgen omwille van de sociale en/of (anders)talige samenstelling van de leerlingenbevolking.

Pernelle Lorette komt uit Wallonië en studeert aan de Research Master Linguistics van de Universiteit Utrecht. Laurence Mettwie is docent-onderzoeker bij de afdeling Nederlands van de Université de Namur en lid van de onderzoeksgroep Pluri-LL.

LITERATUUR

Mettwie, L. (2004). *Attitudes en motivatie van taalleerders in België*. Brussel: Vrije Universiteit Brussel.

Lorette, P., & Mettwie, L. (te verschijnen). *Taalattitudes en taalleermotivatie van CLIL-leerlingen in Franstalig België*.

VERDERE INFORMATIE

Beheydt, L., & Hilgsmann, P. (Red.). (2011). *Met immersie aan de slag! Au travail, en immersion*. Louvain-la-Neuve: Presses Universitaires de Louvain.

Strobbe, L., Sercu, L., & Strobbe, J. (2013). *Je vak in een vreemde taal? Wegwijzers voor de CLIL-onderwijspraktijk*. Leuven/Den Haag: Acco.

Kritiek

Er is niets zo kritiek als kritiek. Dat geldt zeker voor de taal. Voor zover ik weet, is er geen enkele taalgemeenschap zonder taalkritiek. Overal bestaat het fenomeen dat men zich stoort aan, of op zijn minst vrolijk maakt over mensen die zich onderscheiden van de norm door hun zinsvorming, woordgebruik en uitspraak. Van de Bijbel, waar het verkeerd uitspreken van het woord *sjibbolet* niet meteen tot hilariteit maar tot het doorsnijden van de keel leidde, tot Najib Amhali, wiens vader een aanvraag voor *hoersubsidie* afgewezen zag.

Ook ons taalonderwijs steunt op kritiek. Verkeerd taalgebruik moet gecorrigeerd worden, dus je moet het bekritisieren. Die kritiek heet dan *feedback*, om te benadrukken dat hij met de beste bedoelingen geleverd wordt en gericht is op de bestwil van het slachtoffer. Maar in de kern blijft het vooral het aanwijzen van fouten.

Deze centrale rol van kritiek breidt zich uit tot het hele onderwijs. Dat blijkt niet alleen uit de voortschrijdende toetscultuur (waardoor goed en fout steeds scherper van elkaar gescheiden worden), maar ook uit de mantra dat de leerlingen

moeten worden opgeleid tot *kritische burgers*. Het maatschappelijke gevolg hiervan is voor de goede waarnemer maar al te zichtbaar: televisieprogramma's waarin mensen tot de grond toe afgebrand worden door 'kritische burgers' zijn immens populair, en het succes van praatprogramma's wordt afgemeten aan het vuur waarmee de deelnemers elkaar in de haren vliegen.

Maar wacht eens even: *kritisch denken* en *kritisch vermogen*, dat zijn toch nota bene academische vaardigheden? Dat is toch juist goed, dat het onderwijs zich richt op de ontwikkeling daarvan? Ja, dat is wel zo, maar ik denk niet dat *kritisch vermogen* slaat op de vaardigheid om op anderen in te hakken.

De etymologie van het woord *kritisch* heeft ongetwijfeld bijgedragen aan de verwarring. De oorsprong van het woord ligt in het Grieks, waar het in een medische betekenis gebruikt werd (zoals in een *kritieke toestand* en het woord *crisis*), en betrekking had op oordelen en beslissen. Het woord schijnt op twee manieren in het Nederlands terecht te zijn gekomen: via het Franse *critique*, in de betekenis 'cruciaal, doorslaggevend',

en via het Duitse *kritisch*, dat eerder 'oordeelkundig' betekende. De negatieve betekenis is met name op die laatste vorm ontstaan.

Kritisch denken (*critical thinking*) betekent dus eerder *cruciaal denken* of *oordeelkundig denken* dan dat het gericht is op het neersabelen van andermans ideeën. Het academische *kritische vermogen* houdt niet in dat je vanuit je eigen gelijk alleen maar kritiek hebt op anderen, maar dat je in staat bent tot een onbevooroordeelde afweging van verschillende opinies te komen, inclusief die van jezelf. Je wordt niet zozeer een kritische burger door wild om je heen te slaan, maar door het vermogen te ontwikkelen om vooral je eigen opvattingen ter discussie te stellen.

Ik denk dat dit ook cruciaal is (zo niet kritiek) voor het taalonderwijs. Wat we willen is dat onze leerlingen *kritische taalgebruikers* worden. Geen zuurpruimen die alleen maar anderen op de vingers tikken, maar taalgebruikers die in staat zijn tot een oordeelkundige (kritische) afweging van verschillende mogelijkheden. ■

Peter-Arno Coppen

TTO, LINQ, VVTO

VERSTERKING VAN HET TALENONDERWIJS

Het Europees Platform heeft een landelijke taak bij de internationalisering in het onderwijs en de versterking van het talenonderwijs in Nederland. In dit overzicht geven wij een actuele stand van zaken van het tweetalig voortgezet onderwijs (tto), de versterking van Frans en Duits (LinQ) en het vroeg vreemdetalenonderwijs (vvto).

Foto: Anda van Riet

Tweetalig onderwijs: feiten en cijfers

Steeds meer scholen voor voortgezet onderwijs zijn de afgelopen 25 jaar tweetalige afdelingen gestart, waarin een substantieel deel van het onderwijsprogramma in een vreemde taal wordt gegeven. De tweetalige scholen in Nederland zijn allemaal lid van het Landelijk netwerk voor tweetalig onderwijs. Dat netwerk groeit nog altijd. Waren de nieuwe netwerkleden tot voor kort vooral nieuwe tweetalige vwo-afdelingen, sinds enkele jaren is er een flinke groei in het aantal tweetalige vmbo-afdelingen waar te nemen. Ongetwijfeld komt dat door de extra aandacht voor tweetalig vmbo, bijvoorbeeld in de speciale werkgroep

vmbo. Ook tweetalig havo blijft niet achter: steeds meer scholen starten naast een two-afdeling een thavo-afdeling. Bij alle vormen van tto is de uitdaging het zorgen voor een eigen gezicht: zoals een havist andere uitdagingen nodig heeft dan een vmbo-leerling, zo verdient thavo een andere invulling en andere accenten dan vmbo. Tto staat steeds meer voor *excelleren op ieder niveau*. In het tto is de tweede taal overigens niet uitsluitend Engels: er zijn twee scholen die als tweede taal Duits hebben.

Effectief kwaliteitstraject

Alle tto-scholen committeren zich aan de Standaard tweetalig onderwijs. Deze Standaard is door het tto-netwerk vastge-

steld onder coördinatie van het Europees Platform. De Standaard bevat minimum kwaliteitseisen op het gebied van taalonderwijs en Europese en internationale oriëntatie (Eio). Zo is het minimum aantal Engelstalige lessen vastgesteld op vijftig

AFDELINGEN MET TTO	AANTAL
vwo	115
havo	45
vmbo	22
totaal	182

Stand van zaken per september 2013

procent in de havo/vwo-onderbouw en op dertig procent in het vmbo. Ook zijn scholen verplicht om leerlingen minstens eenmaal te laten deelnemen aan een internationaal samenwerkingsproject.

Bij periodieke visitaties wordt gecontroleerd of scholen aan de standaard voldoen. Is dat het geval, dan wordt een school gecertificeerd als junior tto-school of senior tto-school, al naargelang de onderbouw of alle leerjaren worden bekeken. Bij het tweetalig vmbo zal er overigens geen onderscheid tussen junior- en seniorschool worden gemaakt, maar komt er een certificaat voor de volledige vier jaar van de opleiding. Het kwaliteitstraject bestaat uit verschillende bezoeken. Wanneer een startende tto-

school voor het eerst leerlingen in het tweede jaar heeft, vindt er een zogenaamd voortgangsbezoek plaats. Een omvangrijkere visitatie vindt plaats als de eerste leerlingen de onderbouw hebben afgerond. De ervaring leert dat het advies- en beoordelingstraject de scholen helpt om de kwaliteit van het tto te verbeteren. Men wordt immers kritisch bevraagd en de school moet aan heldere eisen voldoen, die de meerwaarde van tto borgen.

Scholen die het tto-certificaat bemachtigd hebben, kunnen echter niet op hun lauweren rusten: sinds twee jaar worden namelijk alle ervaren en gecertificeerde scholen om de vijf jaar opnieuw bezocht in het kader van de zogenoemde

collegiale hervisitatatie. Mocht blijken dat een school niet meer aan de eisen voldoet, dan volgt binnen twee jaar een nieuwe hervisitatatie. Op deze manier blijven alle scholen bij de les en wordt de kwaliteit hooggehouden.

LinQ: versterking Frans en Duits

Een ander project van het Europees Platform, LinQ, richt zich op de secties Frans en Duits van het voortgezet onderwijs. De deelnemende docenten werken aan het optimaliseren van hun onderwijs, zonder dat er extra lestijd nodig is. Het doel is om door versterkte samenwerking van en tussen de talensecties op school kwaliteitsverbetering van het onderwijs in de

GOOD PRACTICES

Regelmatig verschijnen er publicaties met *good practices* uit het tto en over tto in Nederland. In die laatste categorie verschenen dit najaar twee brochures over de ins en outs van tto. In *Starten met tweetalig onderwijs: Checklist* wordt stap voor stap beschreven wat er komt kijken bij het starten van een tto-afdeling: van de benodigde scholing van het team tot praktijktips van ervaren scholen. Deze uitgave is niet alleen praktisch voor startende scholen, maar juist ook voor al begonnen scholen die hun organisatie nog eens tegen het licht willen houden. De Engelstalige brochure *Bilingual education in Dutch schools: A success story* vertelt het verhaal van tto voor een buitenlands publiek. Voor informatie over alle publicaties: zie de webwinkel van het Europees Platform (<www.europeesplatform.nl>). De website <www.ikkiesitto.nl> is het nieuwe wervingsinstrument voor tto, gericht op groep 8 van de basisschool.

taal van de omliggende taalgebieden te bereiken.

LinQ werkt met zeven basisprincipes: stem met de hele taalsectie onderwijsdoelen en activiteiten af, bevorder interactief- en taakgericht onderwijs, besteed meer aandacht aan de kennis van land en cultuur, gebruik de doeltaal als voertaal in de klas en geef meer aandacht aan gespreksvaardigheid, gebruik authentiek materiaal, eentalige methodes en lesmateriaal gekoppeld aan het ERK, gebruik Europese instrumenten zoals het ERK, het Europees Taalportfolio en bereid leerlingen voor op internationaal erkende taalcertificaten zoals DELF en het Goethe-Zertifikat, zet internationaliseringsactiviteiten op zoals (virtuele) uitwisselingen of zet een taalassistent/*native speaker* in.

Er zijn momenteel 88 LinQ-scholen in het voortgezet onderwijs. Alle LinQ-scholen worden door medewerkers van het Europees Platform bezocht om te evalueren hoe de LinQ-basisprincipes worden toegepast. Een LinQ-label, waarmee scholen kunnen aantonen dat zij aan de LinQ-principes voldoen, is in ontwikkeling. Ervaren LinQ-scholen helpen andere scholen weer door *good-practice*-materiaal te verzamelen en hun expertise te delen. Zo hebben LinQ-expertisegroepen gewerkt aan de thema's internationalisering en taalverwerving, tweetalig onderwijs Duits en de doorlopende leerlijn po-vo. De gedocumenteerde eindresultaten zijn te bestellen via het Europees Platform. Lopende *good-practice*-projecten zijn een LinQ-aanpak voor vmbo-leerlingen en CLIL-modules voor Duits en Frans op alle niveaus. Voor meer informatie over het LinQ-project, zie <www.europeesplatform.nl/linq>.

Vroeg vreemdetalenonderwijs

Het vvto groeit: er zijn steeds meer basisscholen die extra Engels aanbieden. Meestal gaat het om een uur Engelse les per week vanaf de kleutergroepen en soms ook Duits, Frans of Spaans. Sinds 2004 is het aantal vvto-scholen sterk gestegen: van 53 scholen in 2004 naar ruim 1.000 in 2013. Op 10 juli 2013 heeft de staatssecretaris van Onderwijs aangekondigd dat hij basisscholen de ruimte wil geven om vijftien procent van hun onderwijstijd in het Engels les te geven. Dat betekent dat hij een wetswijziging hiervoor zal indienen. Ook start hij in 2014 een pilot met twintig basisscholen die tweetalig primair onderwijs (tpo) zullen aanbieden. Met deze 'pilotscholen' zal onder andere een leerplan ontwikkeld worden voor groep 1 tot en met 8, einddoelen voor groep 8-leerlingen, een competentieprofiel voor leerkrachten, een kwaliteitsborgingssysteem en een doorlopende leerlijn naar het voortgezet onderwijs. De uitvoering van bovenstaande

acties is de eerste stap in zijn plannen. In het najaar werkt de staatssecretaris aan de tweede stap: het verbeteren van de kwaliteit van het onderwijs Engels op de basisschool en de aansluiting met het voortgezet onderwijs.

Zeven pabo's in Nederland bieden momenteel een specialisatie vvto Engels aan van minimaal dertig studiepunten. Deze pabo's werken met elkaar samen om de kwaliteit van hun eigen opleiding, maar ook die van de vvto-scholen te borgen. Drie van deze pabo's en twee andere samenwerkingspartners hebben een keurmerk waarmee de kwaliteit op vvto-scholen gecontroleerd wordt op basis van de Landelijke Standaard vvto. Het Europees Platform heeft de volgende drie keurmerken en de bijbehorende visitatieprocedures het afgelopen schooljaar beoordeeld en erkend: Kijkwijzer (EarlyBird), TalenT-keurmerk (CHE, Marnix Academie, HAN) en Drietalige Scholen (Cedin).

Tot slot: wie op de hoogte wil blijven van de laatste ontwikkelingen kan zich via <www.europeesplatform.nl/vvto> aanmelden voor de landelijke vvto-conferentie die 19 maart 2014 wordt gehouden. ■

Onno van Wilgenburg, Synke Hotje & Elly Deelder (Europees Platform)

25 JAAR TWEETALIG ONDERWIJS

De eerste tto-school opende zijn poorten in het jaar 1989. Dat betekent dat volgend jaar, in 2014, een kwart eeuw tto wordt gevierd met een symposium in Utrecht op 26 november 2014, waarvoor alle tto-scholen worden uitgenodigd. Deze mijlpaal wordt bekroond met de publicatie van het jubileumboek *25 jaar tto*, waarin de geschiedenis van het tto in Nederland wordt beschreven.

agenda

- 1 november 2013**, Landelijke Studiedag Levende Talen, Utrecht, <www.levendetalen.nl>
- 1 – 30 november 2013**, Nederland Leest, <www.nederlandleest.nl>
- 16 november 2013**, Congres Onze Taal, Breda, <www.onzetaal.nl>
- 28 november 2013**, Juvenes Translatores, <<http://ec.europa.eu/translatores>>
- 29 – 30 november 2013**, HSN, Utrecht, <www.hetschoolvaknederlands.org>
- 13 – 14 december 2013**, Literaire Vertaaldagen 2013, Amsterdam, <www.literairvertalen.org>
- 13 – 14 december 2013**, Morfologiedagen 2013, Leeuwarden, <www.fryske-akademy.nl>
- 24 januari 2014**, Dag van Taal, Kunsten & Cultuur, Groningen, <www.dagvantaalkunstenencultuur.nl>
- 31 januari 2014**, Good Practice Day Talen, Leiden, <www.iclon.leidenuniv.nl>
- 19 maart 2014**, Early English, Ede, <www.europeesplatform.nl/vvto>
- 16 mei 2014**, Uitreiking Schrijfprijs NT2, Antwerpen, <www.tijdschriftles.nl>

HSN 27

Op 29 en 30 november vindt de 27e conferentie Het Schoolvak Nederlands (HSN) plaats, ditmaal op de Hogeschool Utrecht. Deze conferentie is het resultaat van een nauwe samenwerking tussen Nederlandse en Vlaamse verenigingen van leraren, docenten en didactici Nederlands en aanverwante vakken. De HSN 27 beoogt alle leeromgevingen aan bod te laten komen waarin Nederlands onderwezen wordt: van basisschool via voortgezet/secundair onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs tot hogeschool/universiteit en lerarenopleiding. Veel presentaties zijn praktijkgericht en innovatief. Naast opleiders en onderzoekers krijgen zo veel mogelijk leerkrachten het woord. Dichteres des vaderlands Anne Vegter zal de conferentie openen.

Voor meer informatie, zie <www.hetschoolvaknederlands.org>.

binnenkort

Landelijke Studiedag Levende Talen Taal voor ons allemaal!

Op vrijdag 1 november 2013 kunt u weer deelnemen aan de Landelijke Studiedag van Levende Talen in de Jaarbeurs in Utrecht. Thema is dit jaar 'Taal voor ons allemaal!'.

Omgaan met verschillen is in het talenonderwijs altijd aan de orde geweest. Hoe zorgen we ervoor dat we kwaliteiten van al die verschillende leerlingen goed tot hun recht laten komen in ons onderwijs? De politiek geeft ons met *Weer samen naar school* enerzijds en *Streven naar excellentie* anderzijds de taak ons didactisch repertoire zo ver mogelijk te verbreden. Hoe doe je dat? ERK, Referentiekader Nederlands, toetsing, ICT, opbrengstgericht werken en leerlingbegeleiding zijn thema's die daarbij een rol spelen, maar wat betekent dit voor u als docent?

Deze studiedag informeert u over de laatste ontwikkelingen rond het gekozen thema. De informatiemarkt van uitgeverij en educatieve organisaties en de workshops zullen net als altijd nieuwe inspiratie voor de lespraktijk bieden en u krijgt volop de gelegenheid met uw collega's in gesprek te gaan.

Voor meer informatie, zie <www.levendetalen.nl>.

CLIL-trainingen

Het ICLON (Universiteit Leiden) organiseert regelmatig trainingen en cursussen voor beginnende en meer ervaren tto-docenten. Een greep uit hun assortiment: 'With a little CLIL from my friends' is een cursus die gericht is op zowel vakdocenten als taaldocenten die pas zijn begonnen met tto. 'It's raining CLIL' richt zich op beginnende en ervaren tto-docenten die hun CLIL-vaardigheden verder willen ontwikkelen. 'Just like a CLIL coach' is bedoeld voor die docenten die hun collega's en leraren in opleiding willen begeleiden en coachen.

Voor meer informatie, zie <www.iclon.leidenuniv.nl>. Voor een overzicht van andere opleidingsinstituten die tto-trainingen en -opleidingen aanbieden, zie <<http://tiny.cc/lm-ttotraining>>.

Early English: A new horizon

Vroeg vreemdetalenonderwijs (vvto) wordt inmiddels op meer dan duizend basisscholen in Nederland gegeven vanaf groep 1. Meestal kiest de school voor Engels. Voor al deze scholen en andere geïnteresseerden organiseren het Europees Platform en partners van het Platform vvto een landelijke vvto-conferentie in Ede op 19 maart 2014. Hier worden alle ontwikkelingen op het gebied van vvto gepresenteerd. Daarnaast kunnen deelnemers kiezen uit ruim dertig workshops.

Voor meer informatie, zie <www.europeesplatform.nl/vvto>.

Nascholingscursus Duits 'Recent verschenen werken'

Van donderdagavond 13 maart tot en met zaterdagochtend 14 maart vindt in het Karmelklooster in Drachten de jaarlijkse nascholingscursus 'Recent verschenen werken' van de Rijksuniversiteit Groningen plaats. Dr. Anne Bollmann, dr. Peter Groenewold, dr. Henk Harbers en prof. dr. Walter Schönau bespreken nieuwe Duitse literatuur.

Voor meer informatie en aanmelding (voor 1 november), zie <www.rug.nl/lerarenopleiding/professionalisering/studiedagen/nascholingDuits>.